

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.24.01.06>

MICHAŁ LUBICZ MISZEWSKI

AKADEMIA WOJSK LĄDOWYCH IM. GEN. TADEUSZA KOŚCIUSZKI WE WROCŁAWIU /
GENERAL TADEUSZ KOŚCIUSZKO MILITARY UNIVERSITY OF LAND FORCES IN WROCŁAW

 <https://orcid.org/0000-0002-1426-7422>

Mniejszość słowacka w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym – wybrane problemy

ABSTRACT

The Slovak Minority in Poland in the Interwar Period: Selected Problems

The text addresses the origins and location of the Slovak minority in the Second Polish Republic whose members lived in the parts of Spiš and Orava annexed to Poland in 1920. Activities aimed at preserving Slovak national identity were carried out, among other things, at the educational and religious levels. They generally did not meet with a favourable reception from the Polish state and local and church authorities.

Keywords: Slovaks in Poland, Spisz, Orawa, the interwar period

STRESZCZENIE

Tekst przedstawia genezę i położenie mniejszości słowackiej w Drugiej Rzeczypospolitej, zamieszkałej na przyłączonych do Polski w 1920 r. częściach Spiszu i Orawy. Działania na rzecz zachowania słowackiej tożsamości narodowej realizowane były m.in. na płaszczyźnie edukacyjnej i religijnej. Na ogół spotykały się one z nieprzychylnym nastawieniem polskich władz państwowych, samorządowych i kościelnych.

Słowa kluczowe: Słowacy w Polsce, Spisz, Orawa, dwudziestolecie międzywojenne

© by the author, licensee University of Lodz – University of Lodz Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding Information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical Considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **Declaration regarding the use of GAI tools:** not used

Received: 2024-03-26. Verified: 2024-03-28. Revised: 2024-12-20. Accepted: 2025-01-07

Wstęp – geneza mniejszości słowackiej w Drugiej Rzeczypospolitej

W okresie zaborów granica galicyjsko-węgierska była wewnętrzną granicą monarchii austro-węgierskiej. Jej upadek w wyniku I wojny światowej w roku 1918 przyniósł wolność narodom wchodzącym w jej skład. Dnia 28 października 1918 r. powstała niepodległa Czechosłowacja, a 11 listopada tegoż roku niepodległość ogłosiła Polska. Granicę między tymi dwoma państwami w sposób naturalny wyznaczał grzbiet Karpat. Przedmiotem sporu stało się jej wytyczenie w kilku niewielkich odcinkach: na Spiszu, Orawie, w Czadeckiem i – przede wszystkim – na Śląsku Cieszyńskim. Swoje roszczenia do tych terenów wysuwała zarówno strona polska, jak i czechosłowacka. Strona polska uzasadniała swe żądania względami kulturowymi i etnicznymi, wskazując na to, że tereny Spisza i Orawy zamieszkiwali w większości Polacy, których przedstawiciele domagali się przyłączenia tych ziem do Polski¹. Ponadto wysuwano argumenty geograficzne, a także historyczne i gospodarcze². Również żądania strony czechosłowackiej opierały się na przesłankach historycznych i gospodarczych³. Domagano się, aby granica między obu państwami

¹ J.M. Roszkowski, *Polskie zabiegi o przyłączenie Spiszu i pierwsze lata przynależności północnej części tej ziemi do Rzeczypospolitej (1918–1925)*, [w:] Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, przy współudziale M. Pułaskiego, M. Slivki, Levoča–Wrocław 2003, s. 822.

² Przykładowo: J.M. Roszkowski podkreśla wielowiekowe związki Spisza i Orawy z Polską. Przypomina on przejściowe panowanie Bolesława Chrobrego nad całą Słowaczczyzną, aż po Dunaj. W XI w., po śmierci Chrobrego na tych ziemiach zaczęła się wielowiekowa dominacja Węgrów. Jednakże w czasach piastowskich do Polski należała jeszcze Górna Orawa oraz północny i środkowy Spisz. Z początkiem XIV w. zwiększają się wpływy Węgrów na pograniczu z Polską. W ich ręce dostaje się cały Spisz, wraz ze wspomnianym wyżej okręgiem podolinieckim. Także na terenie Orawy następowało przesuwanie granicy na północ. W 1368 r. Kazimierz Wielki wydał statut, w którym ustanowił komorę celną w Jabłonce. Powrót do Polski obszernych części Spisza nastąpił w roku 1412. Stało się to w wyniku zastawu, w jaki król węgierski Zygmunt Luksemburski oddał Jagielle 13 miast spiskich, w zamian za uzyskaną u niego pożyczkę. Starostwo spiskie należało do Polski przez 360 lat. W 1769 r. jego ziemie zostały zajęte przez Austrię, co przypieczętował pierwszy rozbiór Polski w roku 1772. Por. J.M. Roszkowski, *O zagadnieniach polsko-słowackiego pogranicza*, „Orawa” 1995, R. VII, nr 33, s. 53–63; idem, *Zapomniane Kresy. Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków 1895–1925*, Nowy Targ–Zakopane 2011, s. 11–22.

³ Według J. Ciagwy przed 1920 r. Spisz i Orawa nigdy wcześniej nie należały do Polski. W okresie rozbiorów wchodziły bowiem w skład tzw. Górnych Węgier, czyli ziem Słowaczczyzny, znajdujących się pod panowaniem monarchii austro-

na odcinku karpackim była identyczna z tą, jaka istniała między Węgrami i Galicją do 1918 r., co oznaczałoby opanowanie całego Spisza, Orawy i Czadeckiego.

Na mocy decyzji podjętej 11 września 1919 r. podczas konferencji pokojowej w Paryżu rozstrzygnięcie narastającego sporu o przebieg granicy miał przynieść plebiscyt. Zaplanowano go na 24 lipca 1920 r. Objąć miał on tylko część spornych obszarów – pominięto bowiem Czadeckie – i zadecydować o ich włączeniu do jednego z dwóch państw. Po podjęciu decyzji odnośnie do przeprowadzenia plebiscytu nasiliła się akcja agitacyjna – zarówno ze strony polskiej, jak i czechosłowackiej. Koordynację działań ze strony polskiej wziął na siebie utworzony w Nowym Targu Główny Komitet Plebiscytowy Spisza i Orawy, kierowany przez profesora Walerego Goetla. Do jego najwybitniejszych działaczy należeli m.in. ksiądz Ferdynand Machay, Piotr Borowy, Jan Bednarski, Wojciech Halczyn, Feliks Gwiżdż, Wendelin Haber i Jan Pluciński. Działacze Komitetu wydawali odezwy i broszury, w których wzywali ludność do głosowania za przyłączeniem się do Polski. Organizowali wiece protestacyjne przeciwko wyłączeniu z plebiscytu doliny Popradu i ziemi czadeckiej (co postulowała pierwotnie strona polska). Urządzali także przedstawienia teatralne, a także wycieczki do Krakowa i Warszawy oraz do sanktuariów maryjnych w Kalwarii Zebrzydowskiej i Częstochowie. Przede wszystkim jednak w pracy agitacyjnej posługiwano się środkami ekonomicznymi, zaopatrując ludność w żywność i naftę. Poważnym utrudnieniem dla polskich agitatorów było pozostawanie na obszarze plebiscytowym administracji czeskiej. Na tym terenie przebywali także czescy żandarmi

-węgierskiej. Zdaniem Ciągwy trudno jest także mówić o przynależności do Polski zastawionych w 1412 r. 13 miast spiskich. Z formalnego punktu widzenia zastawione miasta nadal stanowiły bowiem część Królestwa Węgierskiego, choć określano je wspólnie jako starostwo spiskie, którym zarządzał starosta spiski, mianowany przez samego króla polskiego. Miasta te nie tworzyły jednak zwartego obszaru, lecz były rozrzuconymi enklawami, przy czym sześć z siedmiu enklaw nie leżało w bezpośrednim sąsiedztwie polskiej granicy. Ciągwa zauważa ponadto, iż w akcie zastawu nie mówi się o terminie zwrotu pożyczki. W zawartej umowie Zygmunt Luksemburski daje prawo władania nad zastawionymi miastami królowi Władysławowi i jego następcom do czasu wypłacenia przez siebie lub swych następców 37 000 groszy czeskich, na które opiewał zakład. Ponadto zastawione były nie tyle same miasta, co raczej dochody i korzyści z tych miast. Były one tak wielkie, iż już ich kilkuletnia kwota przekraczała sumę pożyczki z 1412 r. Por. E. Ciągwa, J. Ciągwa, *Záloh spišských miest*, „Almanach. Słowacy w Polsce / Towarzystwo Słowaków w Polsce” 1993, z. 1, s. 27.

i nauczyciele oraz słowaccy księża. Pracą plebiscytową po stronie czechosłowackiej kierowała Centralna Komisja do spraw Spisza i Orawy z siedzibą w Rużemborku oraz Czechosłowacka Naczelna Komisja Plebiscytowa w Cieszynie. Działania na rzecz przyłączenia do Czechosłowacji podejmowali także mieszkańcy Spisza i Orawy czujący się Słowakami. Ich przedstawicielami byli spiski wikariusz kapitulny ks. Marian Blaha, założyciel Słowackiej Partii Ludowej ks. Andrej Hlinka oraz Jan Slávik. Podobnie jak działacze polscy, także Słowacy organizowali wiece, rozprowadzali materiały propagandowe oraz ofiarowywali ludności konkretne dobra materialne, np. cukier, mąkę i tytoń, a niekiedy i czekoladę. Wzywano ludność do obrony przed Polską, podkreślano siłę wspólnego państwa Czechów i Słowaków i jego dobrobyt⁴.

W miarę przybliżania się terminu plebiscytu coraz częściej dochodziło do incydentów. Zdarzały się przypadki naruszenia linii demarkacyjnej, starć między polskimi i czeskimi patrolami, aresztowań, rewizji, rabunków, rekwizycji i prowokacji. Nie obyło się także bez ofiar śmiertelnych. W takich okolicznościach Międzysojusznicza Komisja Plebiscytowa, nie będąc w stanie opanować sytuacji, zdecydowała się zrezygnować z plebiscytu. Dnia 10 lipca 1920 r., pod naciskiem Rady Najwyższej, Stanisław Grabski i Ignacy Paderewski wyrazili zgodę na arbitralne ustalenie granic na Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim przez Konferencję Ambasadorów w Paryżu, w zamian za obietnicę poparcia w zmaganiach z Rosją. Przekazanie tej decyzji w ręce wielkich mocarstw było zwycięstwem dyplomacji czechosłowackiej, wykorzystującej krytyczną sytuację, w jakiej znalazła się Polska latem 1920 r. podczas wojny z Rosją Sowiecką. Dnia 28 lipca 1920 r., czyli cztery dni po terminie niedoszedłego plebiscytu, Rada Ambasadorów w Spa podjęła decyzję o ostatecznym podziale Spisza, Orawy i Śląska Cieszyńskiego. W granicach Polski znalazła się północno-wschodnia część historycznej Orawy, północno-zachodnie części Spisza oraz część Śląska Cieszyńskiego, położona na zachód od Olzy. Większość obszarów Spisza i Orawy pozostała po stronie czechosłowackiej. Z 71 spiskich i orawskich miejscowości Polska uzyskała

⁴ E. Orlof, *Orawa i Spisz w latach 1918–1920*, [w:] *Spisz i Orawa w 75. rocznicę powrotu do Polski północnych części obu ziem*, red. T.M. Trajdos, Kraków 1995, s. 22–23; P. Matula, *Polsko-słowackie spory graniczne w pierwszej połowie XX wieku. Kwestia interpretacji i percepcji*, „Facta Ficta. Journal of Theory, Narrative & Media” 2021, vol. I(VII), s. 180–182; J.M. Roszkowski, *Polskie zabiegi...*, s. 819–826; idem, *Zapomniane Kresy...*, s. 257–290.

jedynie 27. W granicach Rzeczypospolitej znalazło się 14 wiosek orawskich i 13 położonych na Spiszu z około 25 000 mieszkańców. W dniu 7 sierpnia 1920 r. nastąpiło objęcie tych ziem w suwerenne władanie Rzeczypospolitej⁵.

Decyzja Rady Ambasadorów do dziś wywołuje spory wśród polskich i słowackich historyków. Odmienne postrzegają oni także położenie mniejszości słowackiej zamieszkałej na przyłączonych do Polski w 1920 r. częściach Spiszu i Orawy. W niniejszym artykule zostaną przytoczone poglądy polskich i słowackich autorów odzwierciedlające aktualny stan badań dotyczących mniejszości słowackiej w Drugiej Rzeczypospolitej.

Wśród polskich uczonych panuje przekonanie, iż decyzja Konferencji Ambasadorów była dla Polski bardzo niekorzystna, gdyż pozostawiła po stronie czechosłowackiej znaczne obszary polskiego zasiedlenia i języka. Zdaniem Jerzego Mariana Roszkowskiego plebiscyt wypadłby znacznie korzystniej dla Polski niż ostateczna regulacja narzucona przez Konferencję Ambasadorów⁶. Z kolei według Tadeusza Trajdosa granica na obszarach plebiscytowych była sztuczna i wytyczona bezmyślnie, czego przykładem było podzielenie na dwie części Lipnicy Wielkiej oraz odcięcie Jurgo-wa, Czarnej Góry i Rzepisk od Tatr Jaworzyńskich, będących ich naturalnym zapleczem gospodarczym⁷. Jak zauważył Artur Patek, „podział spornych terenów nie zadowolił nikogo, a związane z tym poczucie krzywdy, wzajemne oskarżenia i pretensje, utrzymywały się wyjątkowo długo, w Warszawie i Bratysławie”⁸.

Równie krytycznie wyznaczenie granicy na obszarze Spisza i Orawy oceniane jest przez stronę słowacką, która decyzję mocarstw postrzegała jako krzywdzącą i odrywającą od macierzy część rdzennej ludności. Jak zauważa Matej Andráš, rozwiązanie sporu granicznego, narzucone obu stronom przez Radę Ambasadorów, wywołało na Słowacji ogromne rozczarowanie i wściekłość⁹. Z kolei Marta Melníková dodaje, iż większość mieszkańców Górnej

⁵ J. Stopka, *Podział administracyjny Orawy na przestrzeni lat 1920–1995*, [w:] *Spisz i Orawa w 75. rocznicę...*, s. 53; E. Orlof, *op. cit.*, s. 23–24.

⁶ J.M. Roszkowski, *O zagadnieniach...*, s. 58; idem, *Zapomniane Kresy...*, s. 293–294.

⁷ T.M. Trajdos, *Spisz środkowy i północny w naszym stuleciu*, Warszawa 1987, s. 11.

⁸ A. Patek, *O pograniczu na Spiszu w latach 1918–1945 w świetle słowackiego i polskiego piśmiennictwa*, „Kontakty” 2023, t. XX (Wizerunek Polski i Polaków w piśmiennictwie słowackim w latach 1918–1945), s. 74–75.

⁹ M. Andráš, *Koreferát*, [w:] *Terra Scepusiensis...*, s. 848.

Orawy i północnego Spisza chciała przynależeć do nowo powstałej Czechosłowacji, nie zaś do Polski – „kraju, do którego nigdy nie należała ani językiem, ani sercem, ani związkami gospodarczymi”¹⁰. Ponadto przejęcie w 1920 r. północnych części Spisza i Orawy przez Polskę jest po dziś dzień traktowane jako krzywda, jaką zadali Słowakom Czesi. Wśród Słowaków funkcjonuje bowiem przekonanie, iż ówczesny minister spraw zagranicznych Czechosłowacji Edvard Beneš przekazał Polsce te ziemie w zamian za znacznie lepiej rozwinięte gospodarczo Zaolzie. Rozwiązanie to traktował jako kompromisowe, a przekazane obszary uznawał za drugorzędne z czeskiego punktu widzenia¹¹. Na potwierdzenie tego poglądu Roszkowski przypomina wystąpienie przez rząd słowacki z roszczeniami finansowymi wobec rządu czeskiego, które miały być rekompensatą m.in. za odstąpienie Polsce w 1920 r. Spisza i Orawy. Miało to miejsce na początku 1993 r., a więc wkrótce po rozpadzie federacji czesko-słowackiej¹².

Według części polskich badaczy nastroje na obszarach plebiscytowych wskazywały, że głosowanie może się skończyć sukcesem Polski. Zdaniem Roszkowskiego to właśnie z tego powodu władze czechosłowackie postanowiły nie dopuścić do plebiscytu, przeprowadzając w tym celu skuteczną (jak się finalnie okazało) akcję dyplomatyczną¹³. Z kolei wśród autorów słowackich można spotkać się z opiniami, według których, gdyby doszło do plebiscytu, ludność w większości opowiedziałaby się za Słowacją. Powołują się przy tym na wyniki nieformalnego plebiscytu, jakim była rozpoczęta już 29 lipca 1920 r. (a więc nazajutrz po planowanym terminie odwołanego ostatecznie plebiscytu) akcja zbierania podpisów za przyłączeniem przyznanych Polsce obszarów do Czechosłowacji. Większość mieszkańców spiskich i orawskich wiosek poparała tę ideę¹⁴. Z tych powodów zdaniem Mateja Andráša kategoryczne twierdzenie, w jaki sposób mógłby się zakończyć plebiscyt, jest dziś

¹⁰ M. Melníková, *Formovanie severných hraníc Slovenska w 20. storočí, [w:] Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*, red. E. Orlof, Rzeszów 1999, s. 149–150.

¹¹ L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku do roku 1961*, Kraków 2017, s. 51. Monografia ta, po uzyskaniu dotacji z MSWiA, została wydana w języku polskim. Por. L. Molitoris, *Dzieje Słowaków w Polsce do roku 1961*, Kraków 2022; M. Melníková, *op. cit.*, s. 151.

¹² J.M. Roszkowski, *O zagadnieniach...*, s. 59.

¹³ Idem, *Zapomniane Kresy...*, s. 291–292.

¹⁴ L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 51.

zbyt odważne. Przypomina on, iż w roku 1920 na Słowacji domino-
wało przekonanie, iż „słowaccy górale głosowaliby za Słowacją”¹⁵.
Inni słowaccy badacze wskazują również na wyniki wcześniejszej
„przymiarki do plebiscytu”, jaką był czechosłowacki spis ludności
przeprowadzony w drugiej połowie sierpnia 1919 r. Wykazał on,
iż za przyłączeniem do Czechosłowacji opowiada się zdecydowa-
na większość mieszkańców Spisza i Orawy. Odnosząc się do tych
twierdzeń, Roszkowski przypomina przebieg owej „przymiarki”.
Zauważa, iż tereny Spisza i Orawy, które objął ów spis, podczas
akcji plebiscytowej znajdowały się faktycznie pod kontrolą admi-
nistracji czechosłowackiej. Spis poprzedzony był intensywną akcją
propagandową, a także terrorem. Czeskim i słowackim urzędnikom
spisowym nakazano zapisywanie ludności polskiej jako słowac-
kiej. Rachmistrze ci wykonywali to polecenie poprzez spisywanie
wszystkich mieszkańców niektórych wiosek jako Słowaków, bez
pytania o narodowość. Pytano ich natomiast o to, czy rozumieją
język słowacki i na tej podstawie decydowano o przypisaniu Pola-
ków do narodu słowackiego. Wyniki tak przeprowadzonego spisu
ludności miały uzasadnić prawa Czechosłowacji do terenów ple-
biscytowych¹⁶. Atmosfera towarzysząca tej akcji wywarła istot-
ny wpływ na wzajemne relacje przedstawicieli obu narodowości
w okresie międzywojennym.

Korektę wyznaczonej w 1920 r. granicy przeprowadzono cztery
lata później. W 1924 r. doszło bowiem do podpisania przez Polskę
i Czechosłowację nowego protokołu granicznego. W wyniku podję-
tych ustaleń 5 czerwca Polska przekazała Czechosłowacji Suchą
Górę i Głodówkę, otrzymując w zamian górną część Lipnicy Wiel-
kiej oraz połowę południowego stoku Babiej Góry. W tym samym
roku zakończono także spór o Jaworzynę Spiską. Dnia 12 marca
1924 r. zatwierdzono wniosek Rady Ligi Narodów, na mocy którego
Jaworzyna z przynależną jej częścią Tatr pozostała w granicach
Czechosłowacji¹⁷.

¹⁵ M. Andráš, *op. cit.*, s. 847.

¹⁶ J.M. Roszkowski, *Jak przeprowadzono spis ludności na Spiszu w 1919 roku*, „Na Spiszu” 1996, nr 5(42), s. 13.

¹⁷ Idem, *Zapomniane Kresy...*, s. 294–309. Szerzej na temat zmian granic na obszarze Spiszu i Orawy w latach 1920–1924, por. E. Orlof, J.M. Roszkowski, *Regulacje granicy państwowej na Spiszu w okresie międzywojennym*, [w:] *Terra Scepusiensis...*, s. 893–900; M. Andráš, *Severný Spiš v politických, vojenských a diplomatických aktivitách medzi rokmi 1918–1947*, [w:] *ibidem*, s. 857.

Liczebność Słowaków w międzywojennej Polsce

Dokonany w 1920 r. podział Spisza i Orawy sprawił, iż po jednej i drugiej stronie granicy pozostali ludzie, którzy pragnęli przyłączenia swych miejscowości do sąsiedniego państwa. W związku z tym ci, którzy najgłośniej domagali się zmiany granicy, byli zmuszeni do opuszczenia swych rodzinnych stron i przeniesienia się do drugiego państwa. Stan świadomości narodowej ludności przyłączonych do Polski części Spisza i Orawy był zróżnicowany. Część mieszkańców tych obszarów uważała się za Polaków, część za Słowaków, jeszcze inni za Węgrów. Znaczna ich część nie utożsamiała się z żadną narodowością, a jedynie uznawała się za „tutejszych”, tj. Spiszaków albo Orawian. Nierzadko dochodziło do wyboru odmiennych opcji narodowościowych w obrębie jednej rodziny.

Pierwszy powszechny spis ludności przeprowadzony w odrodzonej Polsce 30 września 1921 r. wykazał, iż na terenie powiatu spisko-orawskiego zamieszkiwały łącznie 22 643 osoby, w tym 22 146 Polaków (97,8%) oraz 497 osób innych narodowości (2,2%)¹⁸. Podczas drugiego spisu, z 9 grudnia 1931 r., nie stawiano pytania o narodowość, a jedynie o język ojczysty. Z tego spisu wynika, iż w powiecie nowotarskim mieszkało 1011 osób, które podały inny język ojczysty niż jeden z tych wymienionych w tablicach statystycznych. Wśród tych osób 868 było wyznania rzymskokatolickiego, które to dominowało wśród słowackiej ludności wiejskiej¹⁹.

Wśród polskich i słowackich uczonych można jednak spotkać dość zróżnicowane opinie dotyczące faktycznej liczebności Słowaków w międzywojennej Polsce. Według szacunków profesora Jerzego Tomaszewskiego powiat nowotarski zamieszkiwało około 800 Słowaków. Jego zdaniem na polsko-słowackim pograniczu „znajdowały się grupy ludności o słabo rozwiniętej świadomości narodowej, łatwo ulegające rozmaitym naciskom i wpływom. Być może więc szacunek ten jest zbyt niski, a trudna do stwierdzenia, choć zapewne niewielka, liczba Słowaków została zapisana w kwestionariuszach spisowych z językiem polskim jako ojczystym.

¹⁸ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, t. XII (Województwo krakowskie, Śląsk Cieszyński), GUS, Warszawa 1925, s. VIII.

¹⁹ *Drugi powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 grudnia 1931 roku. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo krakowskie bez miasta Krakowa*, GUS, Warszawa 1938, s. 29.

Nawet i to zastrzeżenie nie zmieni faktu, że w Polsce mieszkało niewielu Słowaków²⁰. Z kolei profesor Józef Ciągwa, wywodzący się ze słowackiej mniejszości, odnosząc się do danych z okresu międzywojennego, zauważa, iż „polskie spisy ludności nie uwzględniały kryterium świadomości narodowej mieszkańców, opierając się wyłącznie na kryterium języka”²¹. Powołuje się on na publikacje czechosłowackie z tego okresu, które wykazują, iż tylko na ziemi północnego Spisza żyło 9000 Słowaków²². Współcześni polscy autorzy przyznają, że przyjęcie kryterium językowego użytego w spisie powszechnym z roku 1931 zawyżyło liczbę Polaków. Henryk Chałupczak i Tomasz Browarek szacują liczbę Słowaków w Polsce początku lat trzydziestych na 7000²³.

Stosunek Słowaków do państwa polskiego

Administratorem przyłączonych do Polski części Spisza i Orawy został Jan Bednarski, któremu powierzono stanowisko starosty powiatu spisko-orawskiego, utworzonego formalnie 23 grudnia 1920 r. Powiat składał się z dwóch enklaw przedzielonych Podhalem. Siedzibą starostwa został Nowy Targ, jego ekspozytury mieściły się w Jabłonce dla Orawy i w Łapszach Niżnych dla Spisza. Powołanie powiatu spisko-orawskiego miało zapewnić odrębność administracyjną i prawną, obiecaną miejscowej ludności w trakcie akcji plebiscytowej. Miało to w zamyśle pozytywnie usposobić ją do państwa polskiego. Przykładem wprowadzonych ustępstw było wyłączenie tego obszaru spod powszechnego obowiązku służby wojskowej i ograniczenie się jedynie do rejestracji rezerwistów. Zakładano, że działania te zostaną przychylnie odebrane przez miejscową ludność oraz spowodują, iż także mieszkańcy gmin znajdujących się po drugiej stronie granicy będą domagać się ich przyłączenia do Polski²⁴. Zdaniem Ludomira Molitorisa powstanie

²⁰ J. Tomaszewski, *Ojczyzna nie tylko dla Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985, s. 162.

²¹ J. Ciągwa, *Słowacka mniejszość narodowa w Polsce 1920–1996*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 182.

²² J. Ciągwa, *Slovenská národnostná menšina v Poľsku (Dejiny a súčasnosť)*, „Almanach. Słowacy w Polsce / Towarzystwo Słowaków w Polsce” 1995, z. 3, s. 10.

²³ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 22, 226.

²⁴ J.M. Roszkowski, *Polskie zabiegi...*, s. 827–842; idem, *Zapomniane Kresy...*, s. 309–333.

tego powiatu było pośrednim uznaniem narodowej, kulturowej i historycznej odrębności włączonych do Polski obszarów północnego Spisza i Górnej Orawy. Ponadto zezwolenie na alternatywne używanie języka słowackiego przed organami administracji samorządowej potwierdzało, iż na tych terenach żyją Słowacy. Powiat spisko-orawski istniał jednak tylko pięć lat. Na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 27 maja 1925 r. uległ on likwidacji i został włączony do powiatu nowotarskiego. Molitoris uważa, że zmiana ta została dokonana z przyczyn politycznych, kiedy to okazało się, że istnienie odrębnego powiatu uniemożliwia pełną integrację mieszkańców Spisza i Orawy z państwem polskim²⁵. Z kolei Roszkowski podkreśla, iż od początku zakładano, iż będzie on tworem przejściowym, a jego likwidacja nastąpiła z przyczyn nie tylko politycznych, lecz również prawnych i oszczędnościowych²⁶. Jak krytycznie zauważa Artur Patek, powiat ten doczekał się dość odmiennych ocen w polskiej i słowackiej historiografii. „O ile po polskiej stronie akcentowano jego rolę w umacnianiu polskości tych ziem i ich integracji z resztą kraju, to w opinii Słowaków był wyrazem dążeń do polonizacji miejscowej ludności”²⁷.

Trajdos stoi na stanowisku, iż akceptacja przyłączenia do Polski części Spisza i Orawy była powszechna, natomiast Roszkowski przyznaje, iż nie wszyscy mieszkańcy odczuwali z tego powodu radość. Część z nich przyjęła wobec państwa polskiego postawę pełną rezerwy, a niekiedy wręcz otwartej wrogości. Do poważniejszego konfliktu doszło w 1921 r., kiedy to część mieszkańców pod wpływem agitacji zaczęła domagać się przyłączenia tych ziem do Czechosłowacji. Zastosowano wówczas demonstrację siły, wprowadzając na Spisz 3. batalion 4. Pułku Strzelców Podhalańskich. Roszkowski przypomina także agitację prowadzoną przez władze czechosłowackie. Wszelkimi sposobami starały się one uzmysłowić mieszkańcom Spisza i Orawy, iż tracą na swej przynależności do Polski. Ograniczano ludności przygranicznych wsi dostęp do pól położonych po stronie słowackiej, zabraniano wywozu towarów na tamtejszy rynek, w korzystnym świetle przedstawiano stan gospodarki czechosłowackiej. Zdaniem Roszkowskiego do 1925 r. sytuacja na Spiszu i Orawie uległa normalizacji. Stało się to na

²⁵ L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 60.

²⁶ J.M. Roszkowski, *Zapomniane Kresy...*, s. 311, 331.

²⁷ A. Patek, *op. cit.*, s. 77.

skutek okrzepnięcia polskiej administracji, włączenia tych terenów do archidiecezji krakowskiej i wprowadzenia nowej waluty²⁸.

Położeniu Słowaków mieszkających w Polsce sporo uwagi poświęcają autorzy słowaccy. Jak pisał profesor Józef Ciągwa, „Życie Słowaków w międzywojennej Polsce było dla nich prawdziwym sprawdzianem słowackiej świadomości narodowej”²⁹. Jego zdaniem byli oni pozbawieni podstawowych praw, jakie przysługiwały mniejszościom narodowym na mocy małego traktatu wersalskiego. Umowa polsko-czechosłowacka zawarta 23 kwietnia 1925 r. zawierała przepisy dotyczące ochrony mniejszości. Opierała się ona na subiektywnym kryterium przynależności narodowej. Ochronie prawnej poddani byli wyłącznie ci obywatele mniejszości, którzy wykazywali lojalność wobec państwa, w którym mieszkali. W zawartej umowie stwarzano możliwość zakładania szkół z językiem mniejszości jako wykładowym. Ciągwa wskazuje liczne przykłady świadczące o niewywiązywaniu się z niej strony polskiej: uniemożliwianie Słowakom nauczania w ojczystym języku, rugowanie języka słowackiego z liturgii, walkę ze słowackimi wydawnictwami³⁰.

Niechęć Słowaków do państwa polskiego wyrażała się w przeróżny sposób. Kierowali oni petycje do władz czechosłowackich, w których żądali przyłączenia swych ziem na powrót do Czechosłowacji. Jednak po ustaleniu przebiegu granicy na ogół żądania te były ignorowane³¹. Słowacy wyrażali także chęć płacenia podatków na rzecz Pragi, a nie Warszawy. W 1922 r. słowacka ludność Spisza i Orawy zbojkotowała wybory do Sejmu I kadencji³², bowiem na tych obszarach wzięło w nich udział tylko 37% uprawnionych do głosowania³³. Prowadzono kampanię na rzecz powstrzymywania się od uczestnictwa w wyborach, utrudniano sporządzanie list wyborczych, a nawet niszczone je. Roszkowski widzi w tym przejaw działania sił czechosłowackich, niezadowolonych z dokonanego podziału obszarów plebiscytowych. Zbojkotowanie wyborów byłoby doskonałym dowodem niechęci mieszkańców do

²⁸ J.M. Roszkowski, *Rola Kościoła na Spiszu i Orawie w podtrzymywaniu polskości oraz słowakizacji*, [w:] *Spisz i Orawa w 75. rocznicę...*, s. 34–35.

²⁹ J. Ciągwa, *Słowacka mniejszość narodowa...*, s. 191.

³⁰ *Ibidem*, s. 188–192.

³¹ L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 54.

³² J. Ciągwa, *Słowacka mniejszość narodowa...*, s. 191.

³³ L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 62–63.

Rzeczypospolitej i w konsekwencji miałoby doprowadzić do zmiany granicy³⁴. W okresie poprzedzającym wybory w Jurgowie miał miejsce incydent, który do dziś jest różnie przedstawiany. Aresztowano tam Olejarza Pawlaka, uczestnika antypaństwowej agitacji, co wywołało atak ludności na policjantów. Wówczas to padł strzał ze strony policji i śmiertelnie ranił Jana Pawlaka, brata Olejarza. Dla Ciągwy wydarzenie to było „najbardziej dramatyczną formą dowodzenia słowackości”³⁵. Píše on, iż w wyniku opisanych tu zajęć aresztowano tymczasowo 60 mężczyzn³⁶. Tymczasem Roszkowski, powołując się na relację ówczesnego starosty spisko-orawskiego Jana Bednarskiego, podaje, iż aresztowano tylko 30 jurgowian, których umieszczono nie w areszcie, lecz w nowotarskim pensjonacie. Mimo tych wydarzeń wybory przebiegły spokojnie i wszystkie gminy wzięły w nich udział³⁷.

Szkolnictwo

Wyrazem niechęci Słowaków do Polski były także protesty przeciwko wprowadzeniu polskiego szkolnictwa. Do czasu przyłączenia Spisza i Orawy do Polski w 1920 r. na tych obszarach, stanowiących część Górnych Węgier, istniała rozwinięta sieć szkół słowackich, w których nauczali słowaccy nauczyciele. Funkcjonowały one mimo silnej madziaryzacji podejmowanej wobec Słowaków od końca XIX w. przez Węgrów. Niedługo po ostatecznym ustaleniu granicy polsko-czechosłowackiej polskie władze podjęły intensywne działania mające na celu zespolenie Spisza i Orawy z macierzą³⁸. W dniu 2 września 1920 r. administracja polska przejęła 39 istniejących na Spiszu i Orawie budynków szkół (w tym 35 jednoklasowych i 4 dwuklasowe). W wyniku zniszczeń wojennych oraz na skutek kwaterowania w nich w latach 1919–1920 wojska i żandarmerii czechosłowackiej nie nadawały się one do użytku. Brakowało w nich także podstawowego wyposażenia, jak i pomocy

³⁴ J.M. Roszkowski, *Co się naprawdę wydarzyło 13 października 1922 roku w Jurgowie?*, „Na Spiszu” 1999, nr 46, s. 4; idem, *Polskie zabiegi...*, s. 836.

³⁵ J. Ciągwa, *Słowacka mniejszość narodowa...*, s. 193.

³⁶ Idem, *Dzieje i współczesność Jurgowa 1546–1996 / Dejiny a súčasnosť Jurgova*, Kraków 1996, s. 43.

³⁷ J.M. Roszkowski, *Co się naprawdę wydarzyło...*, s. 5.

³⁸ V. Juchniewiczová, *Szkolnictwo słowackiej mniejszości narodowej w Polsce*, [w:] *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce*, red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta, Warszawa–Cieszyń–Białystok 2013, s. 106.

szkolnych. Poważną przeszkodą w pierwszym roku przynależności Spisza i Orawy do Polski był również niedobór nauczycieli. Spośród dawnych nauczycieli słowackich pozostało tylko dziewięciu, z których ośmiu władało językiem polskim, ale tylko w wersji gwarowej. Stąd też początkowo w niektórych szkołach nadal nauczanie prowadzone było po słowacku. W Jurgowie utrzymało się aż do 1923 r., tj. do czasu przybycia polskiej nauczycielki. Aby skompletować kadrę nauczycielską, należało zatrudnić co najmniej 40 nauczycieli. Trudności te udało się w znacznym stopniu przezwyciężyć już w roku 1921, kiedy to na Spiszu i Orawie pracowało 41 nauczycieli. Do wszystkich odtworzonych szkół wprowadzono język polski, zaś w języku słowackim nadal nauczana była religia, przez księży narodowości słowackiej, którzy nie władali polszczyzną, dopóki pozostawali oni w danej parafii. W 1930 r. taki stan utrzymywał się jeszcze w 15 miejscowościach. Równolegle z napływem polskich nauczycieli władze powiatu spisko-orawskiego wywierały nacisk na słowackich nauczycieli, w tym na autochtonów, aby jak najszybciej opuścili jego obszar. Ponadto szkołom na Spiszu i Orawie nadawano patronaty postaci ważnych w polskiej historii (np. Bolesława Chrobrego, królowej Jadwigi, Adama Mickiewicza czy Tadeusza Kościuszki), którzy – jak twierdzi Molitoris – nigdy z tymi obszarami, jak i ich mieszkańcami nie mieli nic wspólnego³⁹. Jak stwierdza Roszkowski, władze nie zgadzały się na żądania wprowadzenia do spiskich i orawskich szkół nauczania w języku słowackim, wychodząc z założenia, iż „absurdem jest nauczanie w języku obcym, uczniów polskiego pochodzenia, tym bardziej, że Czechosłowacja nie zamierzała wprowadzić języka polskiego do szkół w słowackich częściach Spiszu i Orawy, do których uczęszczali uczniowie polskiego pochodzenia”⁴⁰. Z kolei według Jerzego Tomaszewskiego głównymi powodami, dla których nie istniało w Polsce szkolnictwo słowackie, były niewielka liczebność Słowaków i trudne warunki ekonomiczne, w jakich się znajdowali⁴¹.

Podczas przymusowej likwidacji słowackiego szkolnictwa mieszkańcy przyłączonych do Polski wsi przeciwstawiali się wprowadzeniu języka polskiego jako języka wykładowego. Część rodziców w ogóle nie posyłała dzieci do szkół, w wyniku czego niektóre z tych

³⁹ J.M. Roszkowski, *Polskie zabiegi...*, s. 839–840; L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 75–80.

⁴⁰ J.M. Roszkowski, *Polskie zabiegi...*, s. 840.

⁴¹ J. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 162.

placówek zostały zlikwidowane, w innych zaś nie prowadzono zajęć szkolnych. Polscy nauczyciele często spotykali się z niechęcią, a nawet nienawiścią ze strony mieszkańców. Niezadowolenie rodziców wywołało także wydłużenie roku szkolnego, który za czasów węgierskich, jak i półtorarocznych rządów administracji czechosłowackiej trwał od 15 października do Wielkanocy. Umożliwiało to dzieciom i młodzieży szkolnej pomaganie rodzicom w pracach polowych i gospodarstwie domowym⁴². Poprawy tej sytuacji nie przyniosła uchwalona w 1924 r. ustawa o szkolnictwie. Stwarzała ona możliwość założenia szkoły z innym niż polski językiem wykładowym, kiedy mniejszość narodowa stanowiła przynajmniej 25% mieszkańców miejscowości, a liczba uczniów nie byłaby mniejsza niż 40. Mimo tego w okresie międzywojennym nie powstało szkolnictwo słowackie, a Słowaków zamieszkałych w Polsce nie uczył ani jeden słowacki nauczyciel⁴³. Dlatego też słowackie dzieci wysyłano do szkół średnich i wyższych na Słowację. W dwudziestolecie międzywojennym żaden spiski uczeń nie ukończył wyższych studiów w Polsce. W tym samym czasie kilkunastu Spiszaków uzyskało stopnie doktora medycyny i prawa na Uniwersytecie Komenskigo w Bratysławie⁴⁴.

Kościół (liturgia)

Po zmianie granicy państwowej w roku 1920 tereny Spisza i Orawy jeszcze przez pięć lat przynależały do diecezji spiskiej, z siedzibą w Spiskiej Kapitule. W większości parafii pozostali księża słowaccy. Większość z nich prowadziła jawnie antypolską kampanię. Wynikało to zarówno z ich szowinistyczno-narodowych przekonań, jak i z doświadczenia osobistych szkód materialnych. Część wsi podlegających dotychczas ich parafiom znalazła się bowiem po drugiej stronie granicy, co uszczupliło ich dochody. Słowaccy księża cieszyli się dużym poparciem wśród wiernych, stąd też polskie władze kościelne musiały postępować bardzo rozważnie, nie chcąc pogłębiać niechęci do polskości⁴⁵.

⁴² J.M. Roszkowski, *Polskie zabiegi...*, s. 840.

⁴³ L. Molitoris, *Poznámky k dejinám Slovákov v Poľsku a k ich národnému a kultúrnemu zápasu*, „Almanach. Słowacy w Polsce” 1993, z. 1, s. 60–63; idem, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 75–79.

⁴⁴ J. Ciągwa, *W sprawie Słowaków na Spiszu i Orawie. Odpowiedź na recenzję Ryszarda Kantora*, „Almanach. Słowacy w Polsce / Towarzystwo Słowaków w Polsce” 1993, z. 1, s. 83.

⁴⁵ J.M. Roszkowski, *Rola Kościoła na Spiszu i Orawie...*, s. 34–35.

W 1925 r. słowaccy duchowni, którzy pozostali na obszarach włączonych do Polski, przeszli pod jurysdykcję arcybiskupa krakowskiego. Stało się tak na skutek zawartego w dniu 10 lutego tegoż roku konkordatu między Polską a Stolicą Apostolską. W artykule dziewiątym konkordatu umawiające się strony postanawiały, iż „żadna część Rzeczypospolitej Polskiej nie będzie należała do biskupa, którego siedziba znajdowałaby się poza granicami Państwa Polskiego”⁴⁶. Realizację tego zapisu wprowadzała w życie papieska bulla *Vixdum Poloniae unitas* z 29 czerwca 1925 r., na mocy której z dniem 2 sierpnia jurysdykcję nad włączonymi do Polski parafiami należącymi dotychczas do diecezji spiskiej przejęła archidiecezja krakowska. Odtąd do spiskich i orawskich parafii zaczęto przysyłać polskich księży, którzy stopniowo zastępowali dominujących dotąd księży słowackich. Polscy duchowni dążyli do rozbudzenia świadomości narodowej u osób, które ulegały dotąd oddziaływaniu słowackiemu. Stawiali sobie za cel również przywrócenie związków miejscowej ludności z Kościołem polskim⁴⁷.

Zmiany te spotkały się z niezadowoleniem Słowaków. Ich sprzeciw wywoływała np. narzucona przez krakowską kurię eliminacja języka słowackiego z liturgii. Księża słowaccy nadal jednak podtrzymywali śpiewy, modlitwy wiernych i kazania w języku słowackim. Krakowska Kuria Metropolitarna próbowała wyeliminować słowackie pieśni kościelne, wzywała księży do prowadzenia metryk w języku polskim i do wychowywania młodzieży w duchu polskim. Działania te spotykały się z oporem wiernych, stąd też prowadzono je bardzo ostrożnie, aby nie zrazić ludności do polskiego Kościoła. Słowacy nie przyjmowali rozdawanych im za darmo książeczek do nabożeństwa i śpiewników w języku polskim. Chętniej czytali religijne wydawnictwa dostarczane im przez *Spolok svätého Vojtecha* (Towarzystwo świętego Wojciecha) z Trnawy. Nie było to dobrze postrzegane przez władze. Zakazano administracyjnie działalności słowackich towarzystw kulturalnych i kościelnych. Zachęcano Słowaków do rezygnacji z prenumeraty słowackich czasopism. Wydano także urzędowy zakaz przyjmowania ze Słowacji broszur, pisanych – jak to określono – w cudzym języku, uzasadniając to interesem państwa. W 1926 r. policjanci konfiskowali słowackie

⁴⁶ J. Ciągwa, *Słowacka mniejszość narodowa...*, s. 186, cyt. za: Dziennik Ustaw 1925, nr 72, poz. 501.

⁴⁷ J.M. Roszkowski, *Zapomniane Kresy...*, s. 334–337; L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 66–69.

książki i kalendarze wydawane przez Towarzystwo świętego Wojciecha. W roku 1930 skonfiskowano dużą ilość słowackiej literatury religijnej w Kacwinie. Tam gdzie najdłużej pozostawali na stanowiskach słowaccy księża, tam też najdłużej utrzymywał się słowacki język w liturgii. Aż do 1946 r. na stanowisku proboszcza trwał ksiądz František Móš. Z jego wspomnień wynika, że w kościele w Krempachach jeszcze w 1933 r. ani 1% wiernych nie chciał śpiewać po polsku. Tymczasem w tym samym roku urząd powiatowy w Nowym Targu wysłał do krempaskiego proboszcza list, w którym wzywano go do sprawowania nabożeństw wyłącznie w języku polskim. Powoływano się przy tym na „czysto polski charakter Spisza”⁴⁸.

Zmiany granicy polsko-(czecho)słowackiej w latach 1938–1945

Dnia 30 września 1938 r. rząd polski wystosował ultimatum wobec władz czechosłowackich, domagając się zwrotu Śląska Cieszyńskiego oraz części Spisza i Orawy. W rezultacie w listopadzie roku 1938 doszło do kolejnych regulacji granicznych. Polska wymusiła wówczas regulację granicy ze Słowacją, w wyniku czego przyłączono 10 skrawków terenu leżących na obszarze polsko-słowackiego pogranicza, stanowiących w sumie obszar 216,4 km². Ziemie te zamieszkiwało łącznie 4280 osób⁴⁹. Profesor Władysław Semkowicz, ekspert strony polskiej, proponował włączenie do Polski całości obszaru zwartego zasiedlenia językowego na Spiszu, Orawie i w Czadeckiem. Jednakże władze polskie – z uwagi na dobrosąsiedzkie stosunki – zdecydowały się jedynie na minimalne korekty graniczne i rezygnację z zastosowania kryterium etnicznego. Mimo to przyłączenie przez Polskę kilku obszarów pogranicza zostało negatywnie odebrane przez słowackich polityków i opinię

⁴⁸ J. Ciągwa, *Słowacka mniejszość narodowa...*, s. 191–194; L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 69–75. Więcej na temat działań podejmowanych na rzecz zachowania języka słowackiego podczas nabożeństw w parafiach spiśskich i orawskich, por. J. Ciągwa, *Slovenskí kňazi v Krakovskej Arcidiecéze v rokoch 1920–1939*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 1, s. 57–74; idem, *Krakovska cirkev a jazykové práva slovenskej národnostnej menšiny na Spiši v rokoch 1929–1945*, [w:] *Nepokojná hranica. Zborník z medzinárodnej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937–1947”, uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej, v spolupráci Spišského dejepisného spolku, Spolku Slovákov v Poľsku, Ústavu pamäti národa*, Kraków 2010, s. 75–91.

⁴⁹ J. Ciągwa, *Slovenská národnostná menšina v Poľsku...*, s. 10; P. Matula, *op. cit.*, s. 186.

publiczną. Wywołało także protesty mieszkańców żądanych przez polski rząd miejscowości, którzy zszokowani i zrozpaczeni grozili podjęciem fizycznych ataków na członków polskiej komisji delimitacyjnej. Doszło do nich np. w rejonie Czadcy i w Zamkach Orawskich. W konsekwencji tych incydentów polskie władze zdecydowały się interweniować militarnie i wydały rozkaz zbrojnego zajęcia delimitowanych terenów. Doprowadziło to do kilkugodzinnych walk z wojskami czechosłowackimi. W dniu 25 listopada zawarto zawieszenie broni, a pięć dni później w Zakopanem podpisano protokół delimitacyjny określający szczegółowo nowy przebieg granicy polsko-słowackiej⁵⁰. Jak trafnie zauważa Artur Patek, „Polska w fatalnym stylu i czasie zażądała odstąpienia skrawków na pograniczu polsko-słowackim (to, że terytorialnie były niewielkie, nie miało w tej sytuacji znaczenia). [...] [Ich przyłączenie], gdy Niemcy dokonywały rozbioru Czechosłowacji, tworzyło fałszywy obraz Polski jako sojusznika Hitlera. Krok polski został bardzo źle przyjęty w Słowacji, niewspółmiernie do wielkości poniesionych strat. Tym bardziej że polskie roszczenia towarzyszyły węgierskim żądaniom terytorialnym”⁵¹. W ciągu dziesięciomiesięcznej przynależności tych obszarów do Polski niechęć Słowaków wywołała też likwidacja słowackich szkół (w Suchej Górze, Głodówce, Jaworzynie i Świerczynowcu) i próby wprowadzenia na ich miejsce szkół polskich⁵².

Odstąpienie tych ziem Polsce traktowano na Słowacji jako kolejny etap utraty części północnych terytoriów. Polskie rządy nad nimi nie trwały jednak długo. Na początku II wojny światowej trzy dywizje armii słowackiej wkroczyły u boku armii hitlerowskiej na Spisz i Orawę. W dniu 3 września 1939 r. całość Orawy i Spisza oraz wspomniane tu tereny zajęte w październiku 1938 r. włączono do Republiki Słowackiej. Spisz i Orawa pozostały w granicach Słowacji do zakończenia wojny w roku 1945. Dnia 20 maja 1945 r., na mocy protokołów praskich, granica między Polską

⁵⁰ M. Skawiński, *Listopad 1938 roku na Kresach Południowych*, „Na Spiszu” 1998, nr 46, s. 3–4; M. Andráš, *Severný Spiš...*, s. 865–866; P. Matula, *op. cit.*, s. 185–186. Szerzej na temat procesu modyfikacji granicy polsko-słowackiej jesienią 1938 r. por. idem, *Granica polsko-słowacka w latach 1938–1939 w ujęciu etnicznym i funkcjonalnym*, [w:] *Stosunki polsko-słowacko-węgierskie na przestrzeni wieków*, red. T. Gajownik, P. Jędrzejewski, R. Kowalski, G. Szuster, Nowy Targ 2016, s. 189–208.

⁵¹ A. Patek, *op. cit.*, s. 81.

⁵² L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 82–83.

a Czechosłowacją wróciła do stanu z lat 1924–1938 i w tej postaci pozostaje do dziś⁵³. Wówczas to rozpoczął się powojenny rozdział historii mniejszości słowackiej w Polsce.

Podsumowanie

Dla odradzającej się po zaborach Polski spór o przynależność państwową Spisza i Orawy nie miał pierwszorzędного znaczenia. Z perspektywy Warszawy (jak i Pragi) istotniejszym problemem na polsko-czechosłowackiej granicy była bowiem kwestia Zaolzia. Jednak kluczowy dla kształtu państwa polskiego był ostateczny przebieg jego granicy zachodniej i wschodniej (co w przypadku tej drugiej zadecydowało o przetrwaniu Drugiej Rzeczypospolitej). Ukonstytuowanie się Polski w nowych granicach skutkowało powstaniem państwa wieloetnicznego, w którym mniejszości narodowe stanowiły w 1921 r. nieco ponad 30% mieszkańców (tj. około 7,9 mln osób). Wśród nich mniejszość słowacka była jedną z najmniej licznych, stąd też stanowiła marginalny problem w polityce etnicznej międzywojennej Polski (w porównaniu do wyzwań wynikających z liczebności mniejszości ukraińskiej, białoruskiej, niemieckiej czy żydowskiej). W praktyce władze Drugiej Rzeczypospolitej ignorowały obecność słowackiej mniejszości narodowej, niemalże nie przejawiając zainteresowania jej sytuacją przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. Działania wobec niej podejmowane zmierzały w praktyce do jej asymilacji. Należy przy tym podkreślić, iż politykę polonizacji realizowały zarówno władze powiatowe, jak i kościelne, nie uznając deklaracji narodowościowych mieszkańców przyłączonych do Polski części Spisza i Orawy. Wpisywała się w nią także akcja „przebudzania” polskości, kontynuowana na tych

⁵³ Więcej na temat tego okresu por. m.in.: I. Baka, *Udział Słowacji w agresji na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 2010; L. Molitoris, *Dejiny Slovákov v Poľsku...*, s. 119–156; M. Korkuć, *Słowacki udział w wojnie. Okupacja polskiego Spiszu i Orawy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 1–2(108–109), s. 24–30; J. Kowalczyk, *Spisz podczas II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych*, [w:] *Terra Scepusiensis...*, s. 905–924; J. Ciągwa, *Slovenský právny systém na severnom Spiši v rokoch 1939–1945*, [w:] *ibidem*, s. 927–938; P. Matula, *Prinavrátene severného Spiša, Oravy a Kysúc Slovensku v septembri 1939 na stránkach slovenskej tlače*, [w:] *Nepokojná hranica. Zborník...*, s. 53–74; W. Rojek, *Kształtowanie się polsko-czechosłowackiej granicy państwowej w 1945 r.*, [w:] *Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu*, red. R. Majzner, Częstochowa–Włocławek 2013, s. 433–448.

terenach w dwudziestoleciu międzywojennym przez działaczy polskich organizacji regionalnych, zaangażowanych w przygotowania do ostatecznie nieprzeprowadzonego w 1920 r. plebiscytu. W rezultacie działania te doprowadziły do likwidacji słowackiego szkolnictwa i wyrugowania języka słowackiego z liturgii w tamtejszych parafiach. Warto na koniec zaznaczyć, iż mniejszość słowacka nie była jedyną grupą narodowościową, wobec której podjęto tego typu środki. Skoordynowane działania mające na celu „pozyskanie dla polskości” stosowano bowiem także w stosunku do Białorusinów, Ukraińców i Poleszczuków oraz tzw. „tutejszych”, czyli ludności o znikomym stopniu świadomości narodowej, zamieszkałej zwłaszcza na Kresach Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej⁵⁴.

Bibliografia / Bibliography

OPRACOWANIA

- Andráš M., *Koreferát*, [w:] *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, przy współudziale M. Pułaskiego, M. Slivki, Levoča–Wrocław 2003, s. 843–850.
- Andráš M., *Severný Spiš v politických, vojenských a diplomatických aktivitách medzi rokmi 1918–1947*, [w:] *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, przy współudziale M. Pułaskiego, M. Slivki, Levoča–Wrocław 2003, s. 853–873.
- Baka I., *Udział Słowacji w agresji na Polskę w 1939 roku*, Warszawa 2010.
- Chałupczak H., Browarek T., *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998.
- Ciagwa J., *Dzieje i współczesność Jurgowa 1546–1996 / Dejiny a súčasnosť Jurgova*, Kraków 1996.
- Ciagwa J., *Krakovská cirkev a jazykové práva slovenskej národnostnej menšiny na Spiši v rokoch 1929–1945*, [w:] *Nepokojná hranica. Zborník z medzinárodnej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937–1947”, uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej, v spolupráci Spišského dejepisného spolku, Spolku Slovákov v Poľsku, Ústavu pamäti národa*, Kraków 2010, s. 75–91.
- Ciagwa J., *Slovenská národnostná menšina v Poľsku (Dejiny a súčasnosť)*, „Almanach. Słowacy w Polsce / Towarzystwo Słowaków w Polsce” 1995, z. 3, s. 9–29.

⁵⁴ Bogaty repertuar środków stosowanych przez władze Drugiej Rzeczypospolitej w celu asymilacji mniejszości narodowych szczegółowo opisuje w swej monumentalnej monografii Zbigniew Kurcz, *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022, s. 358–374.

- Ciagwa J., *Slovenskí kňazi v Krakovskej Arcidiecéze v rokoch 1920–1939*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 1, s. 57–74. <https://doi.org/10.15290/mhi.2015.14.01.04>
- Ciagwa J., *Slovenský právny systém na severnom Spiši v rokoch 1939–1945*, [w:] *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, przy współudziale M. Pułaskiego, M. Slivki, Levoča–Wrocław 2003, s. 927–938.
- Ciagwa J., *Słowacka mniejszość narodowa w Polsce 1920–1996*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, red. Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 181–204.
- Ciagwa J., *W sprawie Słowaków na Spiszu i Orawie. Odpowiedź na recenzję Ryszarda Kantora*, „Almanach. Słowacy w Polsce / Towarzystwo Słowaków w Polsce” 1993, z. 1, s. 83.
- Ciagwa E., Ciagwa J., *Záloh spišských miest*, „Almanach. Słowacy w Polsce / Towarzystwo Słowaków w Polsce” 1993, z. 1, s. 24–38.
- Drugi powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 grudnia 1931 roku. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo krakowskie bez miasta Krakowa*, GUS, Warszawa 1938.
- Juchniewiczová V., *Szkołnictwo słowackiej mniejszości narodowej w Polsce*, [w:] *Szkoły dla mniejszości narodowych i społeczności kaszubskiej w Polsce*, red. T. Lewowicki, J. Nikitorowicz, A. Szczurek-Boruta, Warszawa–Cieszyń–Białystok 2013, s. 105–121.
- Korkuć M., *Słowacki udział w wojnie. Okupacja polskiego Spiszu i Orawy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, nr 1–2(108–109), s. 24–30.
- Kowalczyk J., *Spisz podczas II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych*, [w:] *Terra Scepusiensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, przy współudziale M. Pułaskiego, M. Slivki, Levoča–Wrocław 2003, s. 905–924.
- Kurcz Z., *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022.
- Matula P., *Polsko-słowackie spory graniczne w pierwszej połowie XX wieku. Kwestia interpretacji i percepcji*, „Facta Ficta. Journal of Theory, Narrative & Media” 2021, vol. I(VII), s. 177–190.
- Matula P., *Prinavrátienie severného Spiša, Oravy a Kysúc Slovensku v septembri 1939 na stránkach slovenskej tlače*, [w:] *Nepokojná hranica. Zborník z medzinárodnej konferencie „Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937–1947”, uskutočnenej 3. októbra 2009 v Spišskej Belej, v spolupráci Spišského dejepisného spolku, Spolku Slovákov v Poľsku, Ústavu pamäti národa*, Kraków 2010, s. 53–74.
- Melníková M., *Formovanie severných hraníc Slovenska w 20. storočí*, [w:] *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*, red. E. Orlof, Rzeszów 1999, s. 147–156.
- Molitoris L., *Dejiny Slovákov v Poľsku do roku 1961*, Kraków 2017 (wydanie w języku polskim: L. Molitoris, *Dzieje Słowaków w Polsce do roku 1961*, Kraków 2022).
- Molitoris L., *Poznámky k dejinám Slovákov v Poľsku a k ich národnému a kultúrnemu zápasu*, „Almanach. Słowacy w Polsce / Towarzystwo Słowaków w Polsce” 1993, z. 1, s. 55–74.

- Orlof E., *Orawa i Spisz w latach 1918–1920*, [w:] *Spisz i Orawa w 75. rocznicę powrotu do Polski północnych części obu ziem*, red. T.M. Trajdos, Kraków 1995, s. 11–24.
- Orlof E., Roszkowski J.M., *Regulacje granicy państwowej na Spiszu w okresie międzywojennym*, [w:] *Terra Scephusensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, przy współudziale M. Pułaskiego, M. Slivki, Levoča–Wrocław 2003, s. 893–903.
- Patek A., *O pograniczu na Spiszu w latach 1918–1945 w świetle słowackiego i polskiego piśmiennictwa*, „Kontakty” 2023, t. XX (Wizerunek Polski i Polaków w piśmiennictwie słowackim w latach 1918–1945), s. 73–88.
- Rojek W., *Kształtowanie się polsko-czechosłowackiej granicy państwowej w 1945 r.*, [w:] *Si vis pacem, para bellum. Bezpieczeństwo i polityka Polski. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Tadeuszowi Dubickiemu*, red. R. Majzner, Częstochowa–Wrocław 2013, s. 433–448.
- Roszkowski J.M., *Co się naprawdę wydarzyło 13 października 1922 roku w Jurgowie?*, „Na Spiszu” 1999, nr 46, s. 4–5.
- Roszkowski J.M., *Jak przeprowadzono spis ludności na Spiszu w 1919 roku*, „Na Spiszu” 1996, nr 5(42), s. 13.
- Roszkowski J.M., *O zagadnieniach polsko-słowackiego pogranicza*, „Orawa” 1995, R. VII, nr 33, s. 53–63.
- Roszkowski J.M., *Polskie zabiegi o przyłączenie Spiszu i pierwsze lata przynależności północnej części tej ziemi do Rzeczypospolitej (1918–1925)*, [w:] *Terra Scephusensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, przy współudziale M. Pułaskiego, M. Slivki, Levoča–Wrocław 2003, s. 819–842.
- Roszkowski J.M., *Rola Kościoła na Spiszu i Orawie w podtrzymywaniu polskości oraz słowakizacji*, [w:] *Spisz i Orawa w 75. rocznicę powrotu do Polski północnych części obu ziem*, red. T.M. Trajdos, Kraków 1995, s. 25–37.
- Roszkowski J.M., *Zapomniane Kresy. Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków 1895–1925*, Nowy Targ–Zakopane 2011.
- Skawiński M., *Granica polsko-słowacka w latach 1938–1939 w ujęciu etnicznym i funkcjonalnym*, [w:] *Stosunki polsko-słowacko-węgierskie na przestrzeni wieków*, red. T. Gajownik, P. Jędrzejewski, R. Kowalski, G. Szuster, Nowy Targ 2016, s. 189–208.
- Skawiński M., *Listopad 1938 roku na Kresach Południowych*, „Na Spiszu” 1998, nr 46, s. 3–4.
- Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych, t. XII (Województwo krakowskie, Śląsk Cieszyński), GUS, Warszawa 1925.
- Stopka J., *Podział administracyjny Orawy na przestrzeni lat 1920–1995*, [w:] *Spisz i Orawa w 75. rocznicę powrotu do Polski północnych części obu ziem*, red. T.M. Trajdos, Kraków 1995, s. 53–56.
- Tomaszewski J., *Ojczyzna nie tylko dla Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985.
- Trajdos T.M., *Spisz środkowy i północny w naszym stuleciu*, Warszawa 1987.

NOTKA O AUTORZE

Dr Michał Lubicz Miszewski – socjolog, adiunkt na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Akademii Wojsk Lądowych im. gen. Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu.

Zainteresowania naukowe: Polonia i Polacy w Europie Środkowo-Wschodniej, mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowo-Wschodniej, konflikty etniczne w państwach postsowieckich i państwach postjugosłowiańskich, imigranci i uchodźcy z Ukrainy w Polsce, odrodzenie Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej, dziedzictwo kulturowe dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej.

m.lubiczmiszewski@gmail.com